

RECENZJA *BOOK REVIEW*

MAREK CZYŻEWSKI 
Uniwersytet Łódzki

Michael Hviid Jacobsen, Greg Smith (eds.), *The Routledge international handbook of Goffman studies*, Routledge, London 2022, ss. XIV, 440.

Karl Lenz, Robert Hettlage (Hrsg.), *Goffman-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, J.B. Metzler, Berlin 2022, ss. XXXVI, 583.

Trudno byłoby wymienić choćby najważniejsze publikacje odnoszące się do koncepcji zaproponowanych przez Ervinga Goffmana. W przepastnym zbiorze książek, zbiorowych monografi, readerów i artykułów nawiązujących do Goffmana poczesne miejsce bez wątpienia zajmą dwie monografie zbiorowe, wydane z okazji stuletniej rocznicy urodzin i czterdziestej rocznicy śmierci tego jednego z najbardziej wpływowych, choć nie zawsze w wystarczająco pogłębiony sposób odczytywanych socjologów XX w. Obydwa tomy ukazały się w seriach wydawniczych od lat publikowanych przez dwa renomowane wydawnictwa. Goffmanowi poświęcone zostały bowiem najnowsze zbiory z serii *Routledge international handbooks* oraz *Die Metzler Personen-Handbücher*.

Obydwie te serie wydawnicze stosują odmienne układy zawartości kolejnych tomów. Tom anglojęzyczny dzieli się na następujące części: „Koncepcje i tematy”, „Obszary badań i opracowania” oraz „Porównania, interpretacje i dygresje”, i zawiera łącznie 35 artykułów 37 autorek i autorów. Na tom *Goffman-Handbuch*, który współtworzyło 51 autorek i autorów, składają się aż 72 artykuły, włączone

Dr hab. prof. UŁ, Katedra Socjologii Kultury, Instytut Socjologii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny; e-mail: marek.czyzewski@uni.lodz.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9544-1420>

w sześć kolejnych bloków tematycznych: „Wprowadzenie”, „Konteksty teoretyczne”, „Autorytety, nauczyciele, inspiratorzy”, „Podstawowe pojęcia”, „Dzieła”, „Powiązania, odniesienia, różnice” oraz „Recepcja”. Już na pierwszy rzut oka widać, że koncepcja tomu anglojęzycznego jest prostsza i nieco bardziej swobodna, ale też nastawiona raczej na czytelnika już raczej dobrze zaznajomionego z dorobkiem Goffmana, natomiast tom *Goffman-Handbuch* łączy cechy kompleksowego wprowadzenia w dorobek Goffmana i zestawu zaawansowanych analiz. Różnica ta zdaje się wynikać stąd, że z oczywistych powodów niemieckojęzyczna recepcja Goffmana, choć intensywna, opierała się głównie na opracowaniach autorów niemieckojęzycznych. Ważne w tym kontekście jest otwarcie tomu niemieckiego na globalne konteksty perspektywy Goffmanowskiej, w tym zaproszenie szeregu anglojęzycznych autorów do uczestnictwa w *Goffman-Handbuch* i zamieszczenie ich tekstów (łącznie 17) w oryginalnej, angielskiej wersji językowej.

Sporządzenie typowej recenzji tak skonstruowanych tomów jest zadaniem karkołomnym. Nie jest przecież możliwe pogłębione, merytoryczne odniesienie się do łącznie 107 poszczególnych tekstów stanowiących ich zawartość. Dlatego poniższe uwagi należy uznać przede wszystkim za kierowany intencją zachęty do lektury, skrótowy przegląd obu tomów, połączony z próbą ich porównania, a także wstępne nakreślenia ich miejsca w literaturze przedmiotu.

12 rozdziałów składających się na pierwszą część tomu *The Routledge international handbook of Goffman studies* dotyczy najważniejszych koncepcji Goffmana. Choć niektóre rozdziały odnoszą się głównie do tych tekstów Goffmana, w których określone koncepcje grały kluczową rolę, to w większości zawierają one ujęcia przeglądowe, odsyłające do szerszej pojmowanego dorobku Goffmana. Przedmiotem kolejnych artykułów są więc: dramaturgizm, prezentacja siebie, rytuał, piętno¹, instytucje totalne, kariera moralna, „praca nad twarzą” (ang. *face-work*), interakcje w miejscach publicznych, interakcja strategiczna, analiza ramowa, „umocowanie” (ang. *footing*) oraz porządek interakcyjny. Analogicznym fragmentem tomu *Goffman-Handbuch* jest jego część czwarta („Podstawowe pojęcia”), która dostarcza osobnych omówień większej liczby pojęć, takich jak: interakcja, sytuacja społeczna i jej definiowanie, ekspresja komunikacyjna, rytuały interakcyjne, występ (niem. *Darstellung*, w oryginalnym sformułowaniu Goffmana: *performance*), przestrzeń, instytucje totalne, wtórne

¹ Interesujący wkład w badania nad piętnem stanowi artykuł Gwendolyn Gilliéron pt. „Learning from Erving Goffman: Understanding the experiences of ‘mixed’ individuals in Switzerland and Morocco as a stigma management”, który publikujemy w tym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego*: 105–131.

przystosowanie i „życie podziemne” („sekretnie życie” w polskim wydaniu *Institucji totalnych*), rola i dystans do roli, „uprzejma nieuwaga” (w oryginalnym sformułowaniu Goffmana: *civil inattention*), piętno, tożsamość, normalność, rama i ramowanie, umocowanie (*footing*) oraz kwestia relacji interakcja–społeczeństwo. Także piąta część niemieckiego tomu pt. „Dzieła” zawiera elementy zbieżne z pierwszą częścią *The Routledge international handbook*. Omówione są w niej po kolei wszystkie najważniejsze teksty Goffmana: rozprawa doktorska z 1953 r. (wydana po raz pierwszy dopiero w 2022 r.)², *Człowiek w teatrze życia codziennego* (warto odnotować, że, wbrew mylącej sugestii zawartej w polskim tytule, oryginalny tytuł tej publikacji brzmi *The presentation of self in everyday life*), *Institucje totalne* (czyli *Asylums*), *Spotkania*, *Zachowanie w miejscach publicznych*, *Piętno*, *Rytuał interakcyjny*, *Relacje w przestrzeni publicznej*, *Analiza ramowa*³, a także szereg publikacji, które nie mają jeszcze polskich wydań: książka *Strategic interaction*, dwa teksty poświęcone problematyce *gender* (książka *Gender advertisements* i artykuł *The arrangement between the sexes*), dwa teksty dotyczące analizy rozmów (książka *Forms of talk* i artykuł *Felicity's condition*) oraz *The interaction order*, artykuł zawierający autorską systematyzację dorobku naukowego Goffmana, opublikowany (podobnie jak *Felicity's condition*) już pośmiertnie.

Na drugą część tomu pod redakcją Michaela H. Jacobsena i Grega Smitha pt. „Obszary badań i opracowania” składają się teksty wskazujące na wkład Goffmana w socjologię emocji, socjologię medycyny, badania nad komunikowaniem społecznym, medioznawstwo, komunikowanie cyfrowe, socjolingwistykę, socjologię ciała, socjologię niepełnosprawności, badania wizualne, *gender studies*, socjologię śmierci, a także w analizy dotyczące społecznych aspektów hazardu, fizycznego przemieszczania się (ang. *mobilities*) i pracy policji. Odpowiednikiem drugiej części *The Routledge international handbook...* jest siódma część *Goffman-Handbuch* pt. „Recepcja”, która przynosi najpierw opracowania dotyczące wpływu prac Goffmana na dwie najważniejsze koncepcje teoretyczne niemieckich nauk społecznych drugiej połowy XX w.: teorię działania komunikacyjnego Habermasa i teorie systemów Luhmanna. Dalsze teksty odnoszą

² W tym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego* przedrukujemy wprowadzenie do tej edycji [por. Yves Winkin, “The Cradle”: 23–38].

³ Autorem omówienia książki *Analiza ramowa*, jak również odnotowanych poniżej dwóch dalszych tekstów zawartych w tomie *Goffman-Handbuch* (o recepcji Goffmana w dziedzinie etnografii oraz o wpływie koncepcji Meada i Cooleya na Goffmana) jest Jürgen Raab. Inny jego tekst publikujemy w tym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego* [“The theory-method-link in Erving Goffman's sociology of the interaction order”: 63–86].

się do Goffmanowskich inspiracji w ramach teorii racjonalnego wyboru, analiz interakcji i mediów cyfrowych, etnografii, socjologii wizualnej, socjologii ciała, studiów nad niepełnosprawnością, socjologii emocji, *gender studies*, badań gier, studiów nad organizacją, językoznawstwa, nauk o wychowaniu, psychiatrii, kryminologii oraz nauk historycznych. Jak widać, tematyka omawiana w obu częściach (w części drugiej *The Routledge international handbook...* i w części siódmej *Goffman-Handbuch*) jest w dużej mierze zbieżna, choć szerzej została potraktowana w tomie niemieckim. Ujęcie poszczególnych tematów jest jednak odmienne, dlatego godne czytelniczego zainteresowania są obie wspomniane części obydwu tomów.

Już same powyższe zestawienia świadczą o zdumiewająco wielokierunkowym oddziaływaniu prac Goffmana, a poszczególne teksty, wskazujące na konkretne obszary recepcji, mogą otworzyć oczy niemałej liczbie spośród tych bardzo wielu, którzy mają się za znawców Goffmana. Warto podkreślić, że – mimo owej wielokierunkowości oddziaływania – wspólną cechą dzieła Goffmana bezdyskusyjnie jest koncentracja na mikropoziomie rzeczywistości społecznej. Autorzy tekstów pomieszczonych w obydwu tomach słusznie akcentują tę cechę socjologii Goffmana, choć można byłoby od nich oczekiwać nieco szerszego podjęcia niektórych dalszych aspektów tej kwestii. Otóż zasługi Goffmana nie dotyczą, znanej wcześniej i rozwijanej do tej pory, mikrosocjologii, zajmującej się względnie trwałymi mikrostrukturami społecznymi w ramach małych grup społecznych (np. układem ról w grupie zadaniowej), lecz nowej odmiany mikrosocjologii, analizującej względnie autonomiczny ład interakcji, a zatem mikrostrukturami społecznymi w ramach przelotnych interakcji twarzą w twarz (np. cechami interakcyjnych „spotkań” w odróżnieniu od interakcyjnych „zgro-madzeń”). Deklaracja Goffmana na rzecz socjologii interakcji była nadzwyczaj wyrazista, nawet w porównaniu z innymi nurtami (takimi jak etnometodologia, analiza konwersacyjna czy symboliczny interakcjonizm), które równolegle rozwijały częściowo alternatywne sposoby analizy procesów interakcyjnych. Pojawia się zatem ważne pytanie o relacje między mikrostrukturami pierwszego i drugiego typu. Ponadto decyzję Goffmana, by przedmiotem analizy uczynić interakcyjny porządek społeczny w skali mikro, można potraktować co najmniej na trzy sposoby. Po pierwsze, można widzieć w niej cenne wskazanie na wagę dotychczas niedocenianego obszaru badań. Po drugie, można też dostrzegać w niej deficyt w postaci uchylenia się przez Goffmana od analizy makroprocesów społecznych. Pierwszy, pozytywny ton ze zrozumiałych względów dominuje w obydwu omawianych tomach; ton drugi, negatywny, również ze zrozumiałych względów, pojawia się rzadko i raczej drugoplanowo. Jak się wydaje, na

jeszcze szersze uwzględnienie zasługiwałyby, obecny w obu tomach, ton trzeci, potwierdzający oczywiste nastawienie Goffmana na analizę interakcyjną, lecz zarazem poszukujący możliwości wykorzystania perspektywy Goffmanowskiej w analizie reguł organizacji społecznej, dynamiki makroprocesów społecznych oraz powiązań między mikro- i makroskalą rzeczywistości społecznej⁴.

Trzecia i ostatnia część *The Routledge international handbook...* („Porównania, interpretacje i dygresje”) obejmuje teksty dwojakiego rodzaju. Z jednej strony są to rozdziały analizujące relacje między perspektywą Goffmanowską i koncepcjami innych ważnych autorów współczesnych nauk społecznych (Norbert Elias, Harold Garfinkel⁵, Michel Foucault i Anthony Giddens). Do pewnego stopnia odpowiednikiem tego zestawu tekstów jest obszerna, szósta część *Goffman-Handbuch* („Powiązania, odniesienia, różnice”), koncentrująca się na współczesnych Goffmanowi autorach, do pewnego stopnia konkurentach o „rząd dusz”, lecz razem z Goffmanem tworzących nowe spojrzenie na komunikowanie interpersonalne, takich jak: Harold Garfinkel (twórca etnometodologii), Harvey Sacks (twórca analizy konwersacyjnej), Norman K. Denzin i Anselm L. Strauss (wpływowi reprezentanci symbolicznego interakcjonizmu) i Dell Hymes (twórca etnografii komunikowania). Do tego zestawu redaktorzy tomu *Goffman-Handbuch* dołączyli esej Yves’a Winkina na temat szerzej nieznanych relacji między Goffmanem i Pierre’em Bourdieu, a także tekst na temat równie nieznanych kierunków oddziaływania Goffmana jako nauczyciela, promotora rozpraw doktorskich i akademickiego konsultanta.

Z drugiej strony czytelnik trzeciej części *The Routledge international handbook...* otrzymuje, w mojej ocenie, szczególnie cenne eseje odsłaniające sposób pracy Ervinga Goffmana. Greg Smith omawia uprzednio niepodjęmowane aspekty szeroko pojmowanej „metody” Goffmana, świadczące o wysokim stopniu spójności jego dorobku, tym samym występując przeciw rozpowszechnionej opinii o jego wielorodności⁶. Kolejni autorzy zajmują się Goffmanowskim sposobem prowadzenia badań terenowych, spojrzeniem Goffmana na humorystyczne aspekty życia codziennego, stosowaniem przez Goffmana jego własnej

⁴ Tak ukierunkowaną próbę proponuje Andreas Langenohl w artykule „Legacies and problematics of microsociology in the social studies of finance” [w tym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego*: 87–104].

⁵ Autorem tekstu na temat relacji między perspektywami Goffmana i Garfinkla jest Andrew Carlin. W tym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego* publikujemy inny jego tekst [“Erving Goffman’s systematic sociology of information”: 39–62].

⁶ Rozwinięciem części tego tekstu jest artykuł Grega Smitha pt. “Goffman on Goffman: A 1975 letter”, który publikujemy w niniejszym zeszycie *Przeglądu Socjologicznego*: 9–22.

siatki pojęciowej oraz rolą przypisów w tekstach Goffmana. Podobny, choć bardziej systematyczny charakter ma pierwsza część tomu *Goffman-Handbuch*, pt. „Wprowadzenie”, która przynosi teksty dotyczące splotu biografii i pracy naukowej Goffmana, cech jego dorobku teoretycznego, trybu pracy empirycznej oraz fascynującego i zazwyczaj schematycznie traktowanego tematu obrazu jednostki ludzkiej w pracach Goffmana.

Dwie części tomu niemieckiego (część druga, „Konteksty teoretyczne”, i część trzecia, „Autorytety, nauczyciele, inspiratorzy”) nie mają prostych odpowiedników w postaci odpowiednich partii tomu *The Routledge international handbook...* Można byłoby w tym fakcie dostrzegać jednoznaczny przewagę tomu *Goffman-Handbuch*, gdyby nie okoliczność, iż tematyka podjęta we wspomnianych częściach niemieckiego tomu znajduje odzwierciedlenie w różnych miejscach tomu przygotowanego przez wydawnictwo Routledge. Natomiast w *Goffman-Handbuch* po części wstępnej („Wprowadzenie”) następuje systematycznie uporządkowany wykład kolejnych „Kontekstów teoretycznych” (pragmatyzm, konstrukcjonizm społeczny, egzystencjalizm, szkoła chicagowska, symboliczny interakcjonizm oraz antropologia społeczna i kulturowa), rzucających snop światła na światy idei, z których Goffman czerpał inspirację dla ukształtowania własnej, unikalnej perspektywy. Redaktorzy tomu niemieckiego dodatkowo uwypuklają znaczenie intelektualnego *milieu*, dzięki któremu Erving Goffman mógł stać się „Goffmanem”, poprzez kolejne teksty składające się na część trzecią („Autorytety, nauczyciele, inspiratorzy”) i dotyczące pomnikowych postaci nieco dawniejszej i bardziej współczesnej Goffmanowi historii socjologii (Georg Simmel, Émile Durkheim, George Herbert Mead i Charles Horton Cooley, Everett Ch. Hughes, W. Lloyd Warner oraz Alfred Schütz) i szeroko pojmowanych studiów nad komunikowaniem (Kenneth Burke, Gregory Bateson i Ray Birdwhistell).

Obydwa omawiane tu tomy, choć wydane z podwójnie rocznicowej okazji, mają szansę odegrać rolę znacznie przekraczającą okolicznościowy kontekst ich powstania. Niezwykle bogactwo treści, wyśrubowany poziom eksperckiej wiedzy autorek i autorów poszczególnych tekstów (na uwagę zasługują m.in. kilkakrotne autorskie udziały w obu tomach Grega Smitha i Yves’a Winkina, dwóch najwybitniejszych specjalistów w dziedzinie socjologii Ervinga Goffmana) oraz świetna, przemyślana praca redaktorów obydwu tomów sprawiają, że tomy te nie tylko stają się obowiązkową lekturą dla osób zainteresowanych dziełem Ervinga Goffmana, lecz ponadto wysoko stawiają poprzeczkę osobom, które zamierzają do dzieła Goffmana nawiązywać w swoich publikacjach.